

MUSTAFA SARI'DAN "YÖRÜK SÖZLERİ"

Cemal Kurnaz

Mustafa Sarı (doğ. Tarsus, 1968) Türk dili profesörü. Bahşiş Yörüklerinden. Ömrünün ilk yirmi yılını Tarsus'ta geçirmiştir. Babası Altılı Hüseyin belediye memur. Annesi Nevriye ise, kasabanın tek kadın terzi. Annesini ve babasını 9 yaşında trafik kazasında kaybeder, nenesi (babaannesi) İsmahan'ın himayesinde büyür. Türk dili alanındaki çalışmalarında en önemli kılavuzu olur.

Babaannemden Yörük Sözleri adını verdiği kitabı, nenesinden duyduğu sözlerin tarihî geçmişini ve kültürel arka planını anlatan yazılardan oluşuyor (Post Yayınları, İstanbul 2023, 287 s.)

Toros göçebe kültürü Antalya'dan Aladağlar'a kadar geniş bir alana yayılmıştır. Ben de Antalya'nın Akseki kazasına bağlı Taşlıca köyündenim. Anacığım Hacıahmetli Yörüklerinden. Köyümle ilgili kitabı yazarken en önemli kaynağım "Yörük Gızı" diye anılan anam Emine Kurnaz (d. 1938) oldu. Hâlen de yeni şeyler öğrenmeye devam ediyorum. Onun berrak hafızası, manzum ve kafiyeli söyleme yeteneği benim işimi kolaylaştırdı. Bu bakımdan kitaba "Anamın Kitabı" desem yeridir (*Bir Köy Vardı*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2018, XV+492 s. Genişletilmiş baskı: *Toroslarda Bir Köy Taşlıca*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2022, 646 s.).

Görüldüğü üzere, Mustafa Sarı ile benzer yönlerimiz var. İkimiz de Toros kültürü içinde büyüdük. O nenesinden, ben de anacığımdan beslendik. Onun kitabını okurken anacığımla dinler gibi oldum.

Köyümle ilgili kitabı hazırlarken, Mütercim Asım Efendi'nin *Burhan-ı Katı' Tercümesi*'nden çok yararlandım. Sadece benim köyümde kullanıldığını sandığım birçok kelimeyi bilen Asım Efendi'ye olan hayranlığım bir kat daha arttı. İkinci yararlandığım eser, Ali Rıza Yalğın'ın *Cenupta Türkmen Oymakları* (1932) oldu. Artan imkânlarla rağmen benzerlerinin yazılmamış olması ne kadar üzücü. Her aydın, Mustafa Sarı gibi köyü hakkında bir kitap yazsaydı, Toros kültürüne dair yüzlerce ciltlik bir köy külliyesi oluşurdu.

Eskiden, köy öğretmenlerinin staj dosyalarında ayrıntılı köy incelemeleri bulunurdu. Bunlar, arşivde korunuyorsa mutlaka araştırmacıların kullanımına sunulmalıdır.

Edebiyat bölümüne yeni kaydolmuştum. Köyümde yaşlı birinden "çaşıtlamak" kelimesini duydum. İlk ve son kez. Şaşırdım. "Şaman" kelimesini de

sadece anam biliyordu. Halkın bir hazine olduğunu fark ettim. Hemen bir defter alıp duyduğumu yazmaya başladım. Malzeme toplamak için acele etmedim. Kitabın yazımı kırk yıl sürdü. 100 sayfayı aşan kelimeler bölümü, kitabın en önemli bölümüdür.

Mustafa Sarı, bugün Toroslarda nüfusu gittikçe azalan dağ köylerinde kendi kaderleriyle baş başa kalmış ya da Çukurova'da büyük şehirlerde kaybolup gitmiş Yörüklerin, “çoğunu duyup azını gördüğü” aklında yarım yamalak kalmış hayatlarını anlatmaya çalışıyor (s. 59). Ona göre, göçebelik bir yaşam tarzıdır (s. 90). Esasen Toroslardaki göçebelik, “atlı bozkır medeniyeti”nin güncellenmiş hâlidir. Göçebe hayatı yaylak ve kışlak arasında geçer. Yazın yaylaya çıkılır, kışın sahile (sehil) inilir. Ancak bunun arasında da konak yerleri vardır. Hava soğudukça önce güzleye, sonra yazlaya, en son da sehile inilir. Yaylaya göç de bu şekilde aşamalıdır. Bütün Toroslarda çeşitlemelerine rastlanan şu mani, göçebe hayat tarzının bildirgesi gibidir:

Ev alma eylenirsin
Bağ alma bağlanırsın
Sür deveyi, güüt goyunu
Gezdikçe beylenirsin.¹

Kitapta yer alan yazılar, yazarın ifadesiyle, unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş sözcüklerin ömrünü biraz daha uzatabilmek amacıyla kaleme alınmıştır (s. 9). Bunların çoğu, yazarın, 105 yaşında ölen İsmahan Nene'sinden ve bazı yaşlılardan duyduğu sözlerdir. Yazar, kitabını ahir ömründe ödeyebildiği bir borç senedi olarak görür. Böy-

¹ Mustafa Sarı şöyle kaydetmiş: Ekin ekme eğlenirsin/Bağ dikme bağlanırsın/Sür sürüyü çek davarı/Gezdikçe beğlenirsin (s. 130). Konuya'daki söylenişi şöyle: “Çift edersen bağlanırsın; bağ edersen eylenirsin. Çek deveyi, güüt koyunu, gittikçe beğlenirsin.” (Ergun-Uğur 1926: 262).

lece nenesinden öğrendiği kelimelere vefa borcunu ödediğine inanır (s. 11).

Yazar, unutulmuş sözcüklerle beraber binlerce yıldır süregelen Yörük kültürünün de yok olup gittiğini söyleyerek üzüntüsünü dile getirir (s. 11). Değişen hayat, göçebeliği geçersiz hâle getirdiği için, ona ait kültür de, o kültürün kelimeleri de kullanımdan düşüyor maalesef. Yazarın bu konuda uyarıları var:

“Dil ve kültürün döllediği sözcükler doğurgandır. Oldukça geniş bir coğrafyada milyonların dilinde yüzlerce yıldır yaşayan sözcüklerin bir deyim, bir atasözü ya da birleşik bir kelime doğurma olasılığı yoktur. Türk dil ve kültürünün sözcüklerle izdivacından doğan bu deyim ve atasözlerini koruyup gözetmek boynumuzun borcudur. Sözlük hazırlayanlar, bu tür kalıp sözlere yer vermek için daha çok çaba göstermeli ve daha titiz davranmalıdır.” (s. 277).

Bu sözlerin kayıt altına alınması önemli ama sözlükteki her kelimenin yaşayacağı anlamına gelmez. Yazarların, medya yöneticilerinin, yönetmenlerin, senaryo yazarlarının bu konuda bilinçli olmaları gerekir. Türkiye'nin büyük sıkıntısı, bu konularda ortak bir aydın tavrının olmayışındır.

Kitabın satır aralarına, göçebe alışkanlıklarından çiftçiliğe kadar değişen hayattan görüntüler yansır. Hayvancılık, süt ürünleri, dokumacılık, çeşitli eşya ve aletler... Göçmelerle yan yana yaşanan hayat. “Bankaya düşmek”, hapis haneye düşmekten de beter, kötü yola düşmek gibi bir şey (s. 110). Pamuk ekimi. Mevsimlik işçilerin sefaleti. Buzdolabı, sinema, televizyon... Kıbrıs Barış harekâtı ve karartma geceleri gibi satır aralarına karışmış yakın tarihin tanıklıkları (s. 120-121).

Yazar, “ağız” kelimesinin unutulmuş anlamlarına dikkat çeken yazısında,

“Divan şairleri dehan diye dursun, halk ozanlarımız ağız sözünde ısrarcıdır.” diyor (s. 65). Olmasa iyiydi ama bir olgu bu. Kendisiyle çelişmekten hoşlanan, bu yüzden görüşlerinde tutarsızlıklar görülen Ataç, şu söylediklerinde ne kadar da haklıdır: “Divan şairlerimizin dili Farsçadan yığınla kelime almıştır, gene de özü değişmemiş, Türkçe kalmıştır. Divan şairlerimizin Arapçadan, Farsçadan aldıkları sözler, onların dillerini Türkçe olmaktan çıkarmamıştır. O sözler birer yabancıdır, ama salınıp gezdikleri bahçenin toprağı buram buram Türkçe kokar, Türk kokar.” (s. 19).

Divan şairleri Arapça, Farsça kelimelelerin Türkçelerini de birlikte kullanmaya devam etmişlerdir. Keşke Cumhuriyet Dönemi’nde de, bir kelimeyi silip yerine yenisini yazmak yerine, yan yana yaşamalarına izin verseydik. Dehan yanında ağızı da kullanan Enderunlu Vasıf’tan bir örnek:

*Ne zevkler idi leyle-i helvâda yâr ile
Ağz’ağza tatlu sohbet o da bir zamân imiş*

Divan şiiri, her şeye rağmen Türkçenin en önemli kaynaklarından biridir. Yazar, akademik birikimiyle kelimelerin geçmişine dair önemli bilgiler veriyor. Onun söylediğine göre, us kelimesi en erken Uygur metinlerinde geçmektedir. Arapça akıl ise Karahanlılar döneminden itibaren görülmeye başlar ve günümüze ulaşır (s. 19-20). Tarama Sözlüğünde bununla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Hayali Bey’in şu beytinden, 16. yy.da “uslu” kelimesinin akıllı anlamında “âkil” ile birlikte kullanıldığını görüyoruz. Belli ki usun anlamı bilinmektedir:

*Gönül uslu isen ol vâlih ü şeydâsı bir hûbun
Şu kim dîvânesidir bir per’inin rind ü âkil-dir*

Türkülerde dile gelen “buğday benizli” sözü, Sarı gibi benim de hoşuma giden

bir söyleyiş. Bizde “ak buğday benizli” derler. Herhâlde “Zahidem” türküsünde de öyle olmalıdır. Hayali Bey’de bunun bir de “buğday aflu” söyleyişi vardır. Divan edebiyatı metinlerinin, Türkçenin önemli kaynaklarından olduğunu gösteren ilginç bir örnek:

*Çörek bir buğday aflu lale-ruh mahbûb-
dur gûyâ
K’anın bâdâmı olupdur yüzünde çeşm-i
fettânı*

Sarı, “İtinin hatırı olmaz, issinin hatırı olur” atasözündeki is kelimesinin sahip anlamında olduğuna dikkat çekiyor (s. 63). Anacığım da, “yol ıssız kalır, dağ ıssız kalmaz” derdi. Bir başka söz ise şöyle: “Oğlum öksüz kalsın da, yurdum ıssız kalmasın.”

Yazar, toz hâlindeki bulgura bulgur unu, köftelik ince bulgura setik demektedir (s. 157-158). Aynısının bizde de olması sevindirici.

Sarı; “okuntu, okumak, okuyucu” kelimelerinin unutulmasına üzüliyor. Ok hayatımızdan çıkınca, okumak da okuntu da unutulmuş olmalı. Osman Turan’ın, kelimenin okla ilgisini gösteren bir yazısı var: “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması” (*Bellekten*, C IX, 1945). Onun dediğine göre, kağan adına haber götüren elçi, haberi iletmeden önce onun damgasını taşıyan oku göstermiş. Osmanlı dönemindeki peykler de aynı sebepten dolayı ok taşırlarmış:

*Dil taşır dil-dâr kûyundan cefâ nâveklerin
Ok götürmek âdetidir peyk olanın yüğrügü*

Sarı, yakınlık derecesine göre, hediyelik eşya olarak dağıtılan okuntunun yerini düğün davetiyelerinin almasına dikkat çekiyor. Nenesinin, “Bir kuru kâğıtla düğüne adam çağırmaya utanmıyor mu bunlar?” serzenişleri bu değişimi

anlatır. Şimdilerde davetiye bile kalkmak üzere. Bizde de, okuma yazması olmayan yaşlı kadın, torununun davetiyesini bir köşeye kaldırmış ve şöyle demiş: “Neye yarar bu kâğıt? Çorap olsa giyersin.”

Yasak savmak kabilinden okuntuya karşılık gönderilen çelimsiz oğlak için kullanılan “okuntu oğlağı” (s. 202) benzeri bizde “zekât keçisi” tabiri kullanılır. Bizde de ayran ayrıdır, çalkama ayrı (s. 257-261). Bunu ancak Yörükler bilir. Bizde de “Emanetin kuskunu kırık olur.” derler (s. 253-256). Ne binek hayvanı kaldı, ne de kuskun. Bu deyimim yaşama şansı yok maalesef!

“Kaşığı kuşağında taşımak” deyimini ilginç (s. 265-269). Her an oynamaya hazır olanlar, oyun kaşığını kuşağında taşırlar. Bu, aynı zamanda yoksulluğun ifadesidir. Herkese yetecek sayıda kaşığın olmadığı yokluk yılları. Yufkayı kaşık yapıp yiyorlar. Bazıları elle yiyor. Abdurrahim Karakoç’un, “Tek kaşıkla çorba içer dördümüz” mısraı bu yoksulluğa işaret eder.

Aydaş, aynı ayda doğan, kırkı karışan çocuklarla ilgili bir hastalıktır. Bizim köyde de bilinir. Aydaşla ilgili inanışlar ve uygulamalar yurt çapında yaygınlık gösterir (s. 207-211).

“Güveyi” kelimesi hakkında verilen bilgiler ilgimi çekti (s. 226-230). Bizim kültürümüzde çobanın bir saygınlığı vardır. Abdülkadir İnan, “güvey” kelimesinin gütmek kökünden türediğini ve çoban anlamına geldiğini söyler. Eski Orta Asya kavimlerinde ve Türk boylarında güveyi, evlenmek istediği kızın ailesine bir süre çoban olarak hizmet etmek ve kendini ispat etmek zorundadır (“Güvey”, *Türkiyat Mecmuası*, C 9, 1951, s. 139-144). İç güveyi de bununla ilgili olmalı.

“Yen” kelimesi de unutulmuş kelimelerdendir. Elbisenin kolu, daha doğrusu elin üstüne gelen kol ucu demektir. Necati Bey bir beytinde, gülerken ağzı kolla kapatmanın bir görgü kuralı olduğunu anlatılır:

*Güller çemende kendilerin nâzenîn tutar
Nâz ile gülse ağzına gonca yenin tutar*

Mustafa Sarı’nın anlattığı Deli Fakı bana da tanıdık geldi. Yurt tutulacak en iyi yaylayı belirlemekle görevlendirildiğine göre pek de deli olmasa gerek. Deli Fakı’nın buna karar vermek için çevredeki bütün suları tartar ve en hafif olanın bulunduğu yaylayı seçer (s. 125-126) Buna benzer bir hikâye bizde de anlatılır. Bizde suyun hafif olanı değil, ağır olan makbuldür.

Kitapta yer alan yazıların çoğu, İsmahan Nene’nin söylediği sözler etrafında kurgulanmıştır. Arada, Nene ile ilişkisi olmayan bazı güzel yazılara da yer verilmiştir: “Üç Âmânın Gösterdiği” (s. 82-89), “Ederlezi, Bosna ve Boşnaklar” (s. 140-150), “İrgatlar ve Annem” (s. 212-215), “Zabita Murat” (s. 216-220), “Türkan Abla ve Eskimo” (s. 221-225), “Ablamın Çeyizleri Ortada mı Kalsın?” (s. 240-244), “Atron” (s. 278-283), “Kalbi Avucunda... Dalağı Dışarıda” (s. 284-287).

Mustafa Sarı’nın kitabı ilgiyle, zevkle okunuyor. Akademisyenler, bir yandan fildişi kulelerinde bilimsel yayınlar yaparken, bir yandan da ortalama okuyucuya olan borçlarını ödemek için böyle kolay okunur yazılar yazmalılar. O, her iki tarzda yazdığı yazılarla aydın sorumluluğunu yerine getiriyor.

Yazarın söz konusu ettiği sözcükler ve deyimler çok ilginç. Çoğunda ses zenginliğiyle oluşan bir şiirsellik var. Bir kısmı sözlüklerde yer almıyor, unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş. Ben bazılarını yazayım. Önce deyimler: Ağ-

zını bir tutup iki yırtmak, akılsız iti yol gocadır, babam evi sür savur; erim evi çek çevir, bana bir goca gerek, o da bu gece gerek, benimki gün garası, seninki gön garası, çıkmış gız çığdan dışarı, el benim elim değil Fadıma Anamızın eli, emanet atın kuskunu kırık olur, erken kalkan yol alır, göz kararı el ayarı, havaslık; ne yorgan bırakır, ne yastık, iç güveyisinden hâllice, iftar çomacı gibi, itin hatırı olmaz, issinin hatırı olur, malıyla malamat olmak, muhanete muhtaç olmak, muhannet komşu adamı mal sahibi eder, oğluna acıyan hocaya, gızına acıyan gocaya vermesin, oynayamayan gelin yenim dar demiş, sakalı kaptırmak, tarlayı taşlı yerden, gızı gardaşlı yerden, yoğurdu yumruğuyla yemek, yüzünü yuyucular görsün. Kelimeler: Adamcıl, ağız, algaç, alımkâr, an,

atki, atron, aydaş, bulgur unu, çalkamaç, çarkıtı çıkmış, çeti, çığ, çıkmış gız, çiğit, çomaç, çözgü, çulfalık, dalağı dışarıda, dünürücü, dürü, eskimo, gön garası, hanım döşeği, havaslık, ılgıdır, iç güveyi, ilgili, ilişkin, iteğe, kecefe, kuskun, küncülü helva, küs yastığı, malamat, muhannet, namazla, okuntu oğlağı, setik, seynit, sıcarak, sokurdamak, su gızı, tuz ağusu, yağlık, yen, yoymak, yuyucu...

Bazı kelimeleri yeniden incelemek istediğimde kitapta bulmakta zorlandım. Keşke kitabın sonunda bir dizin olsaydı da, okuyucu onları tekrar tekrar kitabın içinde aramak zorunda kalmasaydı.

Mustafa Sarı'dan yeni kitaplar beklemek hakkımız. Hem de dizinli olarak.

